

Maticsák Sándor: Megtalált szavak. Az orenburgi expedíció (1768–1774) Volga–Káma-vidéki finnugor anyaga.

Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024, 371 l.

Lehet, hogy véletlen egybeesés, de mégiscsak egy tudománytörténeti jubileum esztendejében jelent meg Maticsák Sándor itt bemutatandó monográfiája: 250 éve fejeződött be az ún. orenburgi expedíció (1768–1774). A könyv méltó köszöntés.

Maticsák Sándor változatos tematikájú, sokoldalú tudományos munkásságának egyik, az utóbbi időben egyre fontosabbá váló területe a finnugrisztika kevésbé vagy egyáltalán nem ismert forrásainak felkutatása, ismertetése, elemzése. Legyen elegendő a szerzőnek csak az elmúlt bő évtized során megjelent három monográfiájára felhívni a figyelmet: *A mordvin írásbeliség kezdetei (XVII–XVIII. század)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016; *The beginnings of Mordvin literacy*. Buske Verlag, Hamburg, 2017. Ezekon kívül számos, a témába vágó tanulmánya jelent meg hazai és külföldi kiadványokban, amint erről a könyv irodalomjegyzéke alapján is meggyőződhetünk.

Találó, s a recenzens fenti megjegyzését igazoló legújabb munkájának főcíme is: *megtalált szavak*. Mert itt valóban olyan területet tár az olvasó elé – legyen az szakember vagy csupán érdeklődő –, amely tudományunk fejlődése szempontjából nagy jelentőséggel bír, mert – egyebek között – fontos adalékokkal szolgál a nyelvek változásának vizsgálatához.

Maticsák Sándor legújabb könyve az ún. orenburgi expedíció (1768–1774) Volga–Káma-vidéki finnugor anyagát mutatja be és elemzi. Könyve, ahogy az *Utószó*-ban megfogalmazza (342), „tisztelgés azok előtt a hősök előtt, akik sokszor életük kockáztatásával öt-hat évet töltöttek terepen, mostoha körülmények között. A nagy megpróbáltatások során is csak egy cél lebegett a szemük előtt: a tudomány szolgálata. Tevékenységük révén a művelt pétervári nagyközönség, majd a nyelvek és a népek iránt érdeklődő európai tudósvilág rengeteg információhoz jutott a Volga–Káma-vidék és a távolabbi területek nem orosz népességének életkörülményeiről, szokásairól, hitvilágáról, nyelvéről.” Ezt a gondolatmenetet folytatva mondhatom, hogy ez az ismertetés tisztelgés Maticsák Sándor tudományos munkássága előtt, aki – főként az utóbbi esztendőben közzétett monográfiáiban – sorra tárja fel és teszi közkinccsé a finnugor népekkel, azok nyelveivel kapcsolatos, eddig csak kevesek által – ha egyáltalán – elér-

hető információkat, amelyek révén a finnugor tudományoknak egyre több fehér foltja tűnik el.

Egy csillagászati esemény, ti. hogy 1769. június 3-án a Vénusz áthaladt a Nap előtt, s ily módon kiszámítható lett a Nap és a Föld távolsága, nem csupán a csillagászat számára vált fontossá, hanem számos más tudományra, köztük a finnugor nyelvészetre is nagy hatást gyakorolt. Az Orosz Tudományos Akadémia 1768-ban indította el a több éven át tartó ún. orenburgi expedíciót, amelynek során, hogy csak a finnugrisztika számára fontos eredményt említsem, sok finnugor és szamojéd népről készültek leírások, nyelveikből szójegyzékek. Ugyancsak ennek a csillagászati eseménynek köszönhető az asztronómiai kutatásoknak mintegy melléktermékeként megszületett magyar–lapp összehasonlítás, Sajnovics János *Demonstratio*-ja (1770).

Az öt részlegből álló expedíció és az 1. orenburgi részleg vezetője a német Peter Simon Pallas volt, a 2. orenburgi csoport vezetője az orosz Ivan Lepjohin, a 3. orenburgi csoport vezetője a svéd Johann Peter Falck, majd a német Johann Gottlieb Georgi – hogy csak a finnugor szempontból releváns részlegeket említsem.

Az expedíció során feltérképezték a Középső- és az Alsó-Volga-vidéket, a Kaszpi-tenger térségét, a kalmük sztyeppét, Baskíriát, a Dél-Urál, számos dél-szibériai települést, eljutottak az orosz–kínai határig, északon a Kola-félszigetig. Az expedíció befejeztével részletes útbeszámolóik készültek németül és oroszul.

Az expedíció célja az volt, hogy az orosz birodalom számos területéről sokoldalú információkat gyűjtsenek. Ezért a rengeteg természettudományi adat mellett az expedicionisták részletes feljegyzéseket készítettek az általuk kutatott területek népeiről, azok életéről, öltözködéséről, orvosságairól, gyógyfüveiről, hitvilágáról, isteneiről, házassági és temetkezési szokásairól és nyelvéről. A nyelvi adatok főként állat- és növénynevek, ruhadarabok megnevezése, hónapnevek, istenek és szellemek nevei.

Az öt expedíció közül három áthaladt a Volga–Káma-vidéken, ennek köszönhetően születtek az útleírásoknak a térség finnugor és törökségi népeit (mordvinokat, cseremiszeket, votjákokat, tatárokat, csuvasokat, baskirokat) bemutató fejezetei (10). Az Urál két oldalán találtak vogulokkal, osztjákokkal, szamojédokkal (11).

Az utazók több mint 3000 szót gyűjtöttek mintegy két tucat nyelvből: ld. Pallas félszáz szavas osztják–vogul–mordvin, illetve egy hasonló terjedelmű szamojéd (tkp. nyenyec) szójegyzékét; Falck 203 szavas finn–cseremis–votják–osztják szószedetét, Lepjohin 262 címszóból álló zürjén

szóanyagát, valamint az általa lejegyzett zürjén imákat, az ózürjén liturgiát, az 50 szavas permják szójegyzéket.

A szerző az expedicionisták mordvin, cseremisiz és votják anyagait dolgozta fel. Összesen 763 szóról van szó, ebből 30 személynév. A mordvin szavak száma 210, a cseremisiz szavak száma 228, a votják szavaké 325. Falck 445 szót jegyzett fel, Georgi 176-ot, Pallas 112-t, Lepjohin 52-t és Ricskov 45-öt. Több szó két, néha három utazó anyagában is szerepel. A szavak jelentős része írásban itt fordul elő először. Maticsák beazonosítja a szavakat, elemzi az ortográfiai és nyelvjárási sajátosságokat. Munkájának nehézségét mutatja, hogy a ráolvasások, varázsigék, mondókák szóanyagában sok a bizonytalanság. 11 közszót és 15 személynevet nem is sikerült összekapcsolni valamely mai szóval (11).

Szerzőnk munkájának tudománytörténeti fontosságát jelzi az is, hogy „az oroszországi nyelvészek a szovjet időkben az eredeti német nyelvű útleírásokhoz nem juthattak hozzá, az orosz fordítások nyelvi anyaga viszont erősen hiányos és pontatlan, így átfogó képet nem tudtak alkotni a nyelvi anyagról, írásaikban csak néhány szó bukkant fel”. Ennek a hiánynak a pótlása (is) a jelen könyv (11).

Lássuk ezek után a könyv szerkezetét és tartalmát!

Az első fejezetben (*Az írásbeliség kialakulása a Volga–Káma-vidék finnugor népeinél*) rövid áttekintést kapunk a jelzett kérdéstről (13–19). A vidék finnugor nyelveinek írásbelisége mintegy 300 évre tekint vissza.

Röviden áttekinti az első gyűjtéseket és közléseket a holland N. Witsentől kezdve D. G. Messerschmidten át Strahlenbergig (13–14). A 18. század második felében megsaporodtak a nyelvemlékek: kéziratos szójegyzékek, összefüggő szövegek (15). A II. Katalin 1767-es kazanyi látogatása tiszteletére kiadott kötetben (*Духовная церемония*) a térség nyelvein íródott, Katalint dicsőítő szövegek kaptak helyet (egy 24 szavas votják vers, egy 35 szavas mordvin szöveg és egy 25 szavas (hegyi-)cseremisiz vers). Az 1782-ben megjelent kötetben (*Сочинения в прозе и стихах на случай открытия Казанского наместничества*) egy 38 szavas moksa-mordvin, egy 50 szavas votják és egy 30 szavas mezei cseremisiz vers szerepel. „A 18. században jelentek meg a kis finnugor nyelvek első Miatyánk-fordításai” (16). A szerző a továbbiakban áttekinti a 18. századi szótárakat¹ (17–18). A 18. század végén elkészültek az első nyelvtnak is.

¹ Damaszkín 1785: orosz–tatár–csuvas–erza-mordvin; orosz–cseremisiz; Krotov 1785 (csak 1995-ben jelent meg): votják–orosz; Pallas 1787, 1789: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*.

Az orenburgi expedíció vezéralakjainak (Pallas, Lepjohin, Falck, Georgi, Ricskov) könyveiben mintegy másfél ezer finnugor és szamojéd szó található, ebből több mint 700 a mordvin, cseremisiz és votják adat. Az eddigi szakirodalom alig, vagy egyáltalán nem vett tudomást a gyűjtött anyag-ról (18). Tudománytörténeti jelentőségű tehát Maticsák utóbbi évtizedben végzett feltáró munkássága.

A 2. fejezetben összefoglalást olvashatunk az orenburgi expedíció előzményéről, a Vénusz-átvonulásról (21–26).

A 3. fejezetben (*Az orenburgi expedíció és a főszerelők*) Maticsák Sándor bemutatja e nagyszabású vállalkozás legfontosabb szereplőit (27–50).

Az orenburgi expedíció irányítója s egyúttal az első részleg vezetője Peter Simon Pallas volt. Egyéb tevékenysége mellett nyelvészeti munkát is végzett. Az expedíció után ő szerkesztette a fentebb már említett *Linguae totius orbis vocabularia comparativa*-t, amelyben 200 nyelv adatai (nyelvenként 285 szó) szerepelnek (1787, 1789), majd ezt 1790–91-ben átdolgozta 272 nyelvre, köztük 30 afrikai és 23 amerikai nyelvre bővítve a nyelvek választékát. Az expedíció során „rengeteg anyagot gyűjtöttek Oroszország állat- és növényvilágáról, a földrajzi viszonyokról, a bejárt helyek történelméről, az ott élő népek szokásairól, kultúrájáról” (33).

A második orenburgi részleg vezetője Ivan Ivanovics Lepjohin volt (34). Lepjohinnak emellett nagy szerepe volt az orosz tudományos nyelv megteremtésében, s részt vett az orosz nyelv nagyszótárának készítésében is (34–35).

A harmadik orenburgi részleg vezetője Johann Peter Falck (38). Johann Gottlieb Georgi, aki nem volt részlegvezető, de ő készítette el – a terepen végzett megfigyeléseire támaszkodva – Oroszország népeinek első részletes, tudományos leírását (*Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs*, 40), s ő adta ki 1785–86-ban Falck feljegyzéseit németül (Falck betegsége miatt 1774-ben öngyilkos lett, 41).

Az „expedíciók eredményeit Európa tudományos világa is hamar megismerte”, köszönhetően a beszámolók németnyelvűségének, továbbá a francia fordításoknak (49).

A 4. fejezetben (*Az expedíciók eredménye: az útleírások*, 51–88) áttekintést kapunk arról, hogy az expedíció résztvevői milyen beszámolókat, útleírásokat tettek közzé.

Pallas *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs* című, több mint 2000 oldalas útleírása három részben látott napvilágot (1771, 1773, 1776; ill. oroszul 1773, 1786, 1788). Pallas számos nyelvből közöl adatokat, főként állat- és növényneveket, az öltözködés és a hitvilág szókincsét. Az 1. kötetben mordvin, tatár, csuvas nyelvi adatok (pl. hónap-

nevek, ruhadarabok neve, a hitvilág szókincse, csuvas imák), de vannak kalmük, kirgiz, cserkesz szavak is. A 2/1. kötet Baskírföld leírása, a könyv végén a vogulokról ír, de csak egyetlen nyelvi adatot, egy vogul hangszer nevét közli. A 2/2. kötetben Omszk, Barnaul, Abakan térségének leírását hozza, nyelvi adatok nélkül. A 3/1. kötetben közreadja Zujev feljegyzéseit, ebben az osztjakok és a szamojédok részletes leírását, néhány osztják és szamojéd szót (halnevek, a hitvilág szókincseiből egy-két szó, állatnevek), ill. egy 53 szóból álló táblázatot osztják, vogul és mordvin adatokkal. 1772-ben Abakan vidékén gyűjtöttek. A Szaján hegységben kojbalokkal (eltörökösödött déli szamojéd nép) találkoztak, aminek eredménye egy 52 déli szamojéd – kojbál, mator, karagasz – szóból álló szószedet (22 számnév, természeti képződmények, testrészek). A 3/2. kötetben olvasható a votjákok és a cseremiszek ismertetése, valamint a kötet végén, mellékletben 59 állat és 79 növény leírása – némelyiknek a nevét megadja más nyelveken is (pl. öt szamojéd és négy osztják név). Pallas állást foglal a nyelvrokonság kérdésében is. Megállapítja, hogy a vogul nyelvnek sok közös vonása van a finnel; az obi osztjakok nyelve legszorosabban a vogullal rokon; a távolabbi finn nyelvjárások közül a mordvin hasonlít legjobban az osztjákhoz: „Az obi osztjakok nyelve, mint már másoktól tudjuk, rokona a finn[ségi] vagy csúd nyelveknek, és legszorosabban a vogulnak. [...] A távolabbi finn nyelvjárások közül egyik sem hasonlít jobban az osztjákhoz, mint a mordvin” (54)² – ez utóbbi egy zseniális meglátás, magam is azt vallom, hogy az obi-ugor nyelvek (a szamojéddal együtt) a mordvinnal sok hasonlóságot mutatnak, bár ezt a feltevésemet a hagyományos finn-ugor nyelvészet képviselői hevesen támadták.

Pallas a *Reise...* első részében ír a mordvinokról, főként a moksákról (szokások, viseletek, hitviláguk, gyógyfüvek – megadva mordvin nevüket is). Összesen 34 mordvin szót jegyzett le, köztük három személynevet. A *Reise* 3/1: 57–58. oldalán a többnyelvű szószedetben az osztják és vogul adatok mellett 49 mordvin szó is van: 20 számnév, térszinformák, természeti képződmények (szél, felhő, hó, nap, hold, tűz, víz, folyó, tó, föld, hegy, kő, vas), néhány testrésznév (szem, fül, ajak, nyelv) és állatnév (hal, kutya, farkas, medve). Pallas összesen 83 mordvin szót adott közre.

² „Die Sprache der Obischen Ostjaken ist, wie man schon aus andern weiß, mit den finnischen oder tschudischen Sprachen, und am allernächsten mit der vogulischen verwandt [...] Unter den entferntern finnischen Mundarten hat keine mit der Ostjakischen mehr ähnliches, als das morduanische” (3/1: 56).

A *Reise 3/2.* kötetében (481–483) röviden ír a cseremiszekről, de csak kevés nyelvi anyagot közöl (a népnevet [*mari*], istennevet, két ünnep nevét és a szent liget, a *keremet* nevét).

Ugyancsak a *Reise 3/2.* kötetében (475–480) ír a votjákokról. Nyelvi anyagot is közöl: egy ruhadarab nevét, négy istennevet, négy ünnepnevet, a sámán és segítője nevét, a *keremet* szót, továbbá két közszót (fenyőfa, bölcs), összesen 20 votják nyelvi adatot, 22 lexémát.

Lepjohin naplója négy kötetben jelent meg 1771 és 1805 között (az utolsó már halála után). Ebben részletes információt adott a mordvinokról, csuvasokról, tatárokról, tudósított a zürjénekről és a vogulokról is. Közel három tucat mordvin szót és három pogány varázsigét közöl. A harmadik kötet elején a vogulokkal foglalkozik, szóanyag nélkül. 1771 nyarán Perm-járföldre érkezik. Bemutatja az őslakosságot, információt ad nyelvükről, közöl egy 50 szavas orosz–permják szójegyzéket: isten, ördög; rokonságnevek (apa, anya, fiú, lány, nővér, báty); állatnevek (ló, tehén, juh, disznó, bika, tyúk, kutya, macska, hal); néhány testrésznév (fej, szakáll, orr, nyelv, száj); ruhafélék (ing, kabát); bútordarabok (asztal, lóca). A legtöbb információt a zürjénekről adja. 1771-ben az egyik faluban (Podkiberszkoje) talált egy cirill betűkkel írt, 600 szavas ózürjén liturgikus szöveget, amelyet az útleírás 3. kötetében tett közzé – ebben szerepel egy Miatyánk-fordítás is. Végül közöl egy 262 tételes orosz–zürjén szójegyzéket; benne szavak, kifejezések, mondatok; változatos témák: vallási szókincs, állat- és testrésznevek, evőeszközök, 44 számnév. A szöveget egyfajta társalgási szótárként is funkcionált.³ A 4. kötetben Ozereckovszkij beszámolójában leírás olvasható a szamojédokról, s szerepel benne néhány nyenyec szó, férfi- és női nevek.

Az útinapló első kötetében mutatja be a mordvinokat. Ő az első kutató, aki említést tesz a karatájokról, akik eltatárosodott moksák. Anyagában 52 lexéma fordul elő (ebből három személynév), javarészt moksa nyelvterületről.

Falck útibeszámolója a *Beyträge zur topographischen Kenntniß des Rußischen Reichs*, amelyet Georgi rendezett sajtó alá. Az első kötetben bemutatja a kazanyi járás flóráját és faunáját: 24 növény-, 12 állatnév; ezek németül és oroszul, s ezen kívül általában a növények és állatok cseremisiz, csuvasiz, mordviniz, tatáriz, votjáriz, esetenként örményiz, grúziz, kalmükiz és cserkesziz elnevezését is megadja. Több helyütt közöl mordviniz, cseremisiz, votjáriz, voguliz és osztjáriz neveket is. A 3. kötet második felében

³ Lepjohin zürjén (komi) anyagát (a szöveget és a szótárt) Vasziliij Litkin 1952-ben publikálta, kísérő tanulmánnyal és kommentárokkal, *Древнепермский язык* (АН СССР, Москва) c. könyvében (51–74, 148–161).

33 nép leírása kapott helyet, köztük a cseremiszek, mordvinok, votjákok, vogulok, zürjének, osztjákok (a végén a négy nyelvű szójegyzékkel) és csuvasok. Nyelvi adatai: osztják hónapnevek, továbbá egy szószedet 201 finn, 67 cseremisz, 86 votják, 107 osztják szóval és kifejezéssel (számnevek, névmások, természeti jelenségek, növény- és állatnevek).

A mordvinok bemutatásában (az útleírás 1. kötetében) 20 mordvin szó fordul elő (14 növény-, 6 állatnév), a 2. kötetben 18 mordvin növénynév, a 3. kötetben 17 mordvin állatnév.

A 2. kötetben a cseremiszeket (is) bemutatja: az 1288 növénynév között 38 cseremisz is van, mint ahogy a 3. kötet első felében a 412 állat leírása 43 cseremisz adatot is tartalmaz. A már említett szószedetben 67 cseremisz szó/kifejezés, főként számnevek, névmások, természeti jelenségek, növény- és állatnevek találhatóak.

Nem ez az első és egyetlen eset, amikor eltér a német és az orosz változat – ez utóbbi a rövidebb; ebben a cseremisz adatok közül mindössze 8-8 növény- és állatnév szerepel.

Mindhárom kötetben esik szó a votjákokról: az 1. kötetben 21 votják szót közöl⁴ (hét állat- és 14 növénynév), a 2. kötetben 48 votják növénynév, a 3/1. kötetben 59 votják állatnév található.

Georgi *Bemerkungen einer Reise im Rußischen Reich* és *Beschreibung aller Nationen des Rußischen Reichs* c. útibeszámolójának 1. részében (*Erste Ausgabe: Nationen vom Finnischen Stamme*, 1–84) szerepelnek a lappok, finnek, észtek, lívek, izsórok, cseremiszek, mordvinok, votjákok, vogulok és osztjákok, röviden a komik és a permjások, valamint a finnugornak tartott lettek és csuvasok.

A 3. részben (*Dritte Ausgabe: Samojedische, Mandsurische und ostlichste Sibirische Nationen*, 272–396) esik szó – hogy csak az uralisztika szempontjából érdekes népeket említsem – a kojbalokról, matorokról, kamasszokról és karagaszokról. Georgi összesen 80 nép etnográfiai leírását adja – azonos szerkezetben: a nép elnevezése (külső és belső név), lakóterület egykor és most, eredet, külső jegyek, nyelv, gazdasági tevékenység, lakáskörülmények, ruházat, erkölcs, étkezés, népszokások, vallás, hiedelmek. Részletesen ír a lappokról, cseremiszekekről, votjákokról és az obi-ugorokról, röviden az izsórokról is. Érdekesek a nyelvrokonságra vonatkozó megfigyelései is: feltételezi a magyarok és az obi-ugorok rokonságát. Az osztjákokról megállapítja, hogy a vogulhoz áll a legközelebb, de erősen keveredik a samojéddal.

⁴ Az orosz változatban összesen 19-et.

Georgi nyelvi anyagát illetően – csak a finnugorokra kitérve – mind az első, mind a második kötetben találni finnugor adatokat: vogul, cseremisiz, mordvin szavak (a 2. kötetben), lapp istenek megnevezései, köszönések, állatnevek, finnül az isten és az ördög neve, egy ünnepnap, egy-két közszó, cseremisiz istennevek, ünnepek megnevezése, öltözködés, hangszerrek; apa, anya, férj, feleség, néhány férfi- és női név, mordvin istenek és szellemek nevei, ruhadarabok, ékszerek; egy esküvői mondóka, 4-4 férfi- és női név, votják hónap- és napnevek, köszönések, néhány ruhadarab, férfi- és női név; gazdagon a pogány hitvilág szókincse (istenek, szellemek, áldozati helyek, régi ünnepek megnevezései), a vogul főisten, Tórem neve, ünnepek megnevezése, végül osztják istennevek, apa, anya, pogány nevek.

A mordvinok bemutatásakor felsorolja pogány isteneiket és ünnepeiket, szól a hitvilág főbb jellegzetességeiről. Közöl 25 mordvin közszót és 8 tulajdonnevet, köztük 10 istennevet, továbbá 8 szót az öltözködés témaköréből, valamint egy rövid esküvői mondókát.

A cseremiszekkel kapcsolatban említ 39 közszót (többnyire isten- és ünnepeveket) és hét tulajdonnevet.

A votjákok kapcsán szól isteneikről, szellemeikről, ünnepeikről, áldozataikról – közölve ezek votják nevét is. Anyagában összesen 85 votják közszó és kilenc tulajdonnév szerepel. A legnagyobb csoportot a hitvilág szókincse teszi ki (közel két tucat lexéma), a további adatok megoszlanak a hat ünnepnév, két napnév, három hónapnév, néhány ruhadarab és hangszer neve, pár állatnév, néhány üdvözlő formula, jókívánások, átkok, szitkozódások között.

Ricskov kevés nyelvi anyagot közöl, csupán néhány votják és cseremisiz szót. A mordvinokról írva nyelvi adatot nem közöl. Az útleírás első kötetében három helyen szól a baskíriai cseremiszekről. Bemutatja hitvilágukat, felsorolja a főbb istenek nevét, lejegyzett egy rövid imaszöveget. A leírásban 17 istennév (ez 21 közszó), valamint két rövid imarészletben még 12 cseremisiz szó található. A pontatlan lejegyzés miatt nehéz azonosítani a szavakat. A votjákok kapcsán három istennév, három mitológiai fogalom neve, egy rövid imarészletben további három szó és az udmurt népnév olvasható, összesen 12 lexéma.

Az 5. fejezet (*Az útleírások nyelvi anyaga (mordvin, cseremisiz és votják adatok)*, 89–301) érthető módon a legterjedelmesebb része a könyvnek.

A szerző az adatokat az útleírások eredeti nyelve alapján mutatja be, így Pallas, Falck és Georgi nyelvi anyagát a német, Lepjohin és Ricskov adatait az orosz nyelvű munkákból közli, de megadja az orosz, ill. német nyelvű fordítás adatait is. Felsorolja azokat a régebbi és újabb mordvin,

cseremiszi és votják szótárakat, amelyek segítségével pontosíthatta az útleírások nyelvi adatait (89–91).

A lejegyzett szókincs java részét öt csoportra osztva közli: hiedelemvilág, ünnepek, öltözködés, növények, állatok. A mitológiai szókincs, az ünnepek és az öltözködés leírásakor megadja a szöveggörnyezetet is. A szavak hatodik csoportjába a szójegyzékek heterogén szókincse került, a hetedik csoportot a népvégek alkotják. A nyolcadik csoportba a fentebbi kategóriákban nem besorolható szavak kerültek (pl. hangszernevek, köszönések). A kilencedik csoportba került a több mint két tucat pogány személynév.

Az expedicionisták a nyelvi adatokat többnyire hallás után jegyezték le, s a lejegyzési pontatlanságok miatt több szó azonosítása nehézségekbe ütközött. A szavak egy része ma már nem létezik, vagy csak bizonyos nyelvjárásokban fordul elő. A három Volga-vidéki finnugor nyelv szóanyagában számos volgai török eredetű szó van (főleg mitológiai elemek, növény- és állatnevek) – gyakran ugyanazok a lexémák, ami a 9–16. századi egységes nyelvi area meglétét bizonyítja.

A hiedelemvilág szókincsét tárgyaló fejezetben – mordvin, cseremiszi, votják sorrendben – bemutatja a három nép isteneit, szellemeit, az áldozati helyeket, az áldozó papokat, közli és elemzi az esetlegesen felgyűjtött imákat. A szavak elemzése során megadja azok mai alakjait is, s etimológiai megjegyzéseket fűz hozzájuk.

Hasonlóképpen jár el az ünnepek, napok, hónapok elnevezését illetően is. A napok elnevezésének bemutatásakor hívja fel a figyelmet – a votjákok esetében – a vallásváltásra, ti. előbb – mohamedán hatásra – a péntek volt a pihenőnap, majd a kereszténység felvételével ez áttevődött vasárnapra.

A flóra és a fauna szókincse esetében sokszor nehézségekbe ütközött a növény- és állatnevek azonosítása, mert pl. a Falck által megadott latin nevek nem minden esetben egyeznek meg a szótári jelentésekkel; ezért Maticsák megadja a magyar megfelelőket is.

Az útleírásokhoz több esetben csatoltak szójegyzékeket (257–284). Ezek bemutatása és elemzése előtt a szerző áttekinti az expedíciót megelőzően mások által készített szójegyzékeket. Az expedicionisták anyagában hét szójegyzék található: Pallas német–osztják–vogul–mordvin szójegyzéke (53 címszóval); Pallas német–szamojéd (tkp. nyenyec)–kojbál–mator–karagasz szójegyzéke (52 címszó); Lepjohin orosz–permjék szójegyzéke (50 címszó); Lepjohin orosz–zürjén szójegyzéke (262 címszó); Falck finn–cseremiszi–votják–osztják szójegyzéke (203 címszó). Maticsák ezek közül értelemszerűen Pallas és Falck Volga-vidéki gyűjtését mutatja be részletesen.

Pallas mordvin szójegyzékének egy részét egy fiatal gimnazista, Zujev gyűjtötte, aki tagja volt az expedíciónak. A szójegyzékben 48 szó található.⁵ Ebből húsz számnév, továbbá térszínformák, természeti képződmények, néhány testrésznév és állatnév. A szavak az alapszókinces elemei, amelyek az erzában és a moksában azonosak, így nem lehet eldönteni, melyik dialektusból származnak. A lejegyzés jónak mondható, csak két helyen van betűtévésztés, viszont a cirill átírás sokszor hibás. Pallas ismerhette Müller szójegyzékét, mert számos szó lejegyzése teljesen azonos (míg más forrásokban ez eltérő).

Falck cseremisiz szójegyzéke 203 német címszót tartalmaz. A finn rész két adat híján teljes, ezt Georgi csatolta az anyaghoz. A szójegyzékben 67 cseremisiz, 86 votják, 107 osztják szó található. A cseremisiz anyagban állatnevek, természeti jelenségek, képződmények; embert jelölő szavak, időviszonyt kifejező szavak, a négy évszak nevei, ételnevek, anyagnevek szerepelnek, de pl. nincsenek számnévek, testrésznevek. A lejegyzés során elkövetett betűtévésztéseket Maticsák javította.

Falck votják szójegyzékében ötletszerűen felgyűjtött 86 szó található (számnévek 1-től 12-ig, állatnevek, kilenc testrésznév, nyolc rokonságnév, étel- és anyagnevek, időviszonyt kifejező szavak, színnevek, névmások, természeti képződmények; ezen kívül az isten, menny; ház, kemence; falu, város; sapka; eszik, iszik, utazik, hall szavak – s ez utóbbiak ragozott alakjai. Sok a téves, bizonytalan lejegyzés.

Az *Ortográfiai kérdések* c. fejezetben (303–328) nyelvenként és forrásonként végigveszi a hangok lejegyzését. Ezt követik a *Nyelvjárási megjegyzések* (329–339). Itt nyelvenként és forrásonként mutatja be a szavak nyelvjárási hovatartozását.

Az *Utószó*-ban (341–342) röviden összefoglalja, mely területeket járták be az expedicionisták, a gyűjtésekben hány mordvin, cseremisiz és votják szó található, s méltatja az expedicionisták hatalmas teljesítményét (ld. a recenzió elején idézett méltatást). A kötetet az *Irodalom* (343–359) és a *Szómutató* (361–371) zárja.

Ahogy ismertetésem elején már említettem, Maticsák Sándornak ez a könyve is jelentős gazdagítása tudományterületünknek. A minél szélesebb körű ismertté tétel érdekében mielőbb szükség volna angol vagy német nyelvű kiadására is.

PUSZTAY JÁNOS

Professor emeritus, ELTE BTK Finnugor Tanszék

⁵ A 22. elem tévesen került ide: 'Teufel' – *kul*, ez obi-ugor szó; a vogulban és az osztjákban is felveszi Pallas.